

MEDBORGARNA PÅ MARGINALEN

KNAPER VARDAG FÖR
MÅNGA SVENSKAR

Erik Laakso och Philip Lerulf

JUNI 2011

TIMBRO

Erik Laakso är socialdemokratisk debattör och skriver för bland annat Dagens Samhälle och Voltaire.
Philip Lerulf är projektledare på Timbro och leder programområdet Folkkapitalism.

© Författarna och Timbro 2011

ISBN 91-7566-823-9

www.timbro.se

info@timbro.se

www.timbro.se/innehall/?isbn=9175668239&flik4

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING	5
1 INLEDNING.....	7
2 BETONGSTATEN SLÅR I TAKET.....	9
3 VÄNSTERN VAKNAR.....	12
4 KNAPER VARDAG I VÄLFÄRDENS SVERIGE	14
5 AVSLUTANDE DISKUSSION	17
LITTERATURFÖRTECKNING.....	19

SAMMANFATTNING

Sverige är ett av världens rikaste länder, men har en befolkning som knappast är förmögen. Medan politikerna gnuggar händerna över goda marginaler och rekordstora överskott i statens finanser har många medborgare förtvivlat svårt att få vardagsekonomin att gå ihop. Enligt färsk statistik från SCB som presenterades den 15 juni 2011 kan mer än en femtedel yngre än 45 år inte klara av en oväntad utgift på 8 000 kronor utan att behöva låna eller be om hjälp. Bland de ensamstående med barn har mer än 18 procent någon gång under de senaste 12 månaderna kommit efter med betalning av utgifter för bostaden.¹ Nästan alla svenskar saknar därtill en förmögenhet utöver värdet på bostaden.

Detta är ingen nyhet för dem som läser landsortspressen. Höga elräkningar, veterinärkostnader som springer iväg eller oväntade inkomstbortfall är regelbundet ämne för diskussion och är en vanlig förklaring till att människor tvingas byta bostad eller förlita sig på dyra korttidslån för att få vardagen att fungera.

En tillbakablick visar att det inom både borgerligheten och socialdemokratin under lång tid har funnits enskilda företrädare som förstått att detta är djupt problematiskt, att välfärdsstaten har tydliga gränser, att den offentliga sektorn till viss del växer på bekostnad av den enskilda medborgarens ekonomi och att ökade resurser till det gemensamma ofrånkomligen innebär mindre pengar till var och en att hantera.

I dag är det emellertid få politiker som beskriver Sverige på detta sätt. Trots att vanliga löntagare har svårt att få plus och minus att gå ihop saknas tydliga reformer för att uppmuntra till ett ökat sparande. Inget svenskt parti driver i dag en politik som specifikt syftar till att underlätta förmögenhetsbildning. Detta är anmärkningsvärt.

Rapporten avslutas inte med några skarpa policyförslag. Det innebär inte att sådana saknas. Tvärtom. Avdrag för kapitalvinster, förändrade grundavdragsnivåer för låg- och medelinkomsttagare och införandet av särskilda sparkonton med fördelaktiga villkor i syfte att främja ett ökat buffertsparande är samtliga förslag som vi tycker är värda en fortsatt diskussion.

¹ SCB (2011).

1 INLEDNING

Staten och individen är av tradition de två huvudsakliga aktörerna i svensk politik. Det tredje benet i samhällsstrukturen, familjen och civilsamhället med alla dess institutioner och gemenskaper, har till skillnad från i de flesta andra europeiska länder fått finna sig i en underordnad politisk roll.

Inget av detta är resultatet av en ödesbestämd utveckling, det vore att underskatta politikens omdanande kraft. Snarast är den starka tilliten till politiken som en god förändringskraft en viktig och bidragande förklaring om man vill försöka förstå utvecklingen i Sverige de senaste hundra åren.

I likhet med flera andra nordeuropeiska länder målades den politiska utvecklingen i Sverige under stora delar av 1900-talet i socialdemokratins färger. Detta är numera ett vedertaget faktum. Däremot har frågan om hur ett parti som Socialdemokraterna lyckades göra resan från folkrörelse till statsbärande parti länge sysselsatt både politiska bedömare och statsvetare. Även om den samlade litteraturen är bred och erbjuder delvis olika historiska skildringar tycks det finnas viss samstämmighet om att marken för det långvariga socialdemokratiska styret krattades tidigt. Redan under Gustav Vasas tid på 1500-talet inrättades flera av de institutionella ramverk som arbetarrörelsen flera hundra år senare skulle komma att bygga sin makt på.²

Historikerna Henrik Berggren och Lars Trägårdh skrev för några år sedan en bok där de gav sin gemensamma syn på Sveriges utveckling fram till våra dagar. Deras tes, baserad på statliga utredningar, politiska debatter, utdrag ur skönlitterära verk och till och med ett och annat poetiskt alster, antyder en närmast ödesbestämd utveckling. Berggren och Trägårdh anser att den svenska jordmånen, av historiska skäl, var särskilt mottaglig för en socialdemokrati som strävade efter att lösgöra människan från förtryckande och påtvingade gemenskaper. Enligt författarna hade svensken inga invändningar mot att genom statens försorg fredas från mellanmänskliga beroendeförhållanden, eftersom hon sedan urminnes tider främst såg sig just som individ.

Att vara svensk i detta perspektiv innebär ytterst att sträva efter självständighet, frihet och individuellt självförverkligande på bekostnad av gemenskap, intimitet och traditionella förpliktelser. Den moderna välfärdsstaten har institutionaliserat redan existerande värderingar.³

I sin skildring pekar Berggren och Trägårdh på ett ofta förbiset idéarv i svensk politik som förenar över den traditionella politiska blockgränsen. Målet om individuell frihet, oberoende och självständighet delas i grunden av socialdemokrater och liberaler. Men till skillnad från många klassiska liberaler, som ofta förespråkar mellanmänskliga relationer, utmärktes svensk socialdemokrati redan från början för dess beredskap att föredra ett beroende till den opersonliga staten framför ett till familj och civilsamhälle. Staten kom inom socialdemokratins tidigt att betraktas som ett verktyg i strävan att skapa fria, oberoende och jämlika medborgare.

² Larsson (2005).

³ Berggren & Trägårdh (2006).

Under det gångna seklet äntrades den politiska scenen av politiker och debattörer som var beredda att gå ännu längre. Alva och Gunnar Myrdals paternalistiska politiska ambitioner under 1930-talet tillhör de mest refererade och belysande exemplen på viljan att genom politiska styrmedel försöka lägga människors liv tillrätta.

Men trots att makarna Myrdal blev föredöme för senare generationer av socialdemokratiska politiker på både nationell och lokal nivå var deras syn på politiken som verktyg för samhällsförändring aldrig given inom socialdemokratien. Gustav Möller, länge tilltänkt efterträdare på posten som partiledare för Socialdemokraterna efter Per Albin Hansson innan valet till slut föll på Tage Erlander, förespråkade i början av 1900-talet en alternativ familjepolitik. Det allmänna skulle enligt Möller förse människor med de grundläggande resurser som de behövde för att leva drägliga liv utan att bli beroende av kränkande fattigvård, oavsett om det var i offentlig eller privat regi, men i övrigt lämna människor i fred.⁴

Gustav Möller var inte ensam om sin uppfattning. Gruvarbetaren Arne Montan från Falun var ett annat undantag. Han var öppet kritisk till kopplingen mellan fackförbund och det socialdemokratiska partiet och kom under mitten av 1900-talet att lägga grunden för den så kallade *arbetarliberalismen*. Arne Montan kunde för sitt liv inte begripa varför välfärdsstaten tog ifrån arbetaren hälften av hans inkomst. I stället för att själv sköta sin trygghet genom försäkringar och sparkassor berövades arbetaren sina pengar och påtvingades ett socialpolitiskt system, något som enligt Montan stärkte känslan av maktlöshet och fick många att tappa tron på deras förmåga att påverka det egna livet.⁵

Detta är några exempel, självfallet finns det många fler. Nämnda skildringar belyser dock att det i Sverige tidigt, parallellt med en ovilja till mellanmännsliga beroendeförhållanden, fanns ett starkt folkligt motstånd mot beroende av välgörenhet och förnumstiga socialbyråkrater. Henrik Berggren och Lars Trägårdh är inte ensamma i sin beskrivning. Gåvor och välgörenhet, oavsett om givaren var staten eller den burgna överklassen, uppfattades av många arbetare som stigmatiserande och i strid med den protestantiska självhjälpsfilosofi som genomsyrade det Folkrörelsesverige som i snabb takt tog form vid förra sekelskiftet.⁶

⁴ Berggren & Trägårdh (2006).

⁵ Norberg (1999).

⁶ Ibid.

2 BETONGSTATEN SLÅR I TAKET

Från slutet av 1930-talet tog arbetarrörelsens politiska och fackliga grenar ett stadigt grepp om den svenska samhällsutvecklingen. När dammet från andra världskriget väl lagt sig hade Sverige klättrat i välståndsligan och i mitten av seklet var vårt land ett av världens absolut rikaste.

I takt med ökande välstånd växte också ambitionerna och förväntningarna på den gemensamfinansierade välfärden. Under 1900-talets andra hälft växte den svenska statens makt förhållandevis snabbt. På område efter område ökade politikens inflytande. Skattetrycket steg i takt med välfärdsstatens ambitioner, en utveckling som inte minst påverkade låg- och medelinkomsttagare. Från att ha legat på 21 procent 1950 steg skattetrycket i rask takt för att 30 år senare uppgå till 50 procent. 1989 noterades rekordnivån 56,5 procent.

Med ökade resurser till sitt förfogande kunde den offentligfinansierade välfärdssektorn växa. Dagens Sverige, med dess regelverk och strukturer, grundlades i flera avgörande aspekter mellan 1970 och 1980. Men samtidigt som det allmänna välfärdserbudandet blev allt mer attraktivt och generöst minskade marginalerna i vardagen för medborgarna. För varje krona som togs in i skatt hade den enskilde följaktligen en krona mindre att använda efter egen klokskap. De kraftigt höjda skatterna syntes dock inte enbart på lönebeskedet utan också på de kvitton de fick i butiken eller hos frisören. En stor del av skattetrycket kunde nämligen i hög grad förklaras med införandet av nya osynliga skatter, som moms och olika punktskatter, samt kraftigt höjda arbetsgivaravgifter.⁷

Oppositionen mot den förda politiken var länge begränsad. Så länge Sveriges ekonomi växte och levnadsstandarden förbättrades för breda samhällsgrupper var det få kritiska röster som förmådde att bryta igenom.

I efterhand kan man konstatera att flera av de strukturella förändringar som genomfördes i mitten av 1900-talet med tiden fick allvarliga konsekvenser för svensk ekonomi. Från att ha utgjort 25 procent 1950 växte den offentliga sektorns andel av BNP till 50 procent 1970. Åtta år senare skulle den utgöra hela 64 procent. Samtidigt som kostnaden för byråkratin ökade minskade de resurser som kunde användas till produktiva näringar. I takt med att den offentliga sektorn slukade en allt större del av löntagarnas inkomster minskade också medborgarnas utrymme för eget sparande.

När väl kritiken gjorde sig hörd kom den till en början från borgerligt håll. Den tidigare partiledaren för Moderaterna, Gösta Bohman, förstod relativt tidigt att hushållens begränsade sparande var ett allvarligt problem. Under sin tid som ekonomiminister i slutet av 1970-talet introducerade han skattesparandet och skattefonder. Varje sparad krona blev till 30 procent avdragsgill mot inkomstskatten. Dessutom var avkastningen skattefri under den tid sparandet pågick samt i ytterligare fem år.

Försök att påverka utvecklingen kom också från den dåvarande moderata riksdagsledamoten Staffan Burenstam Linder. I boken *Den hjärtlösa välfärdsstaten* (1983) argumenterade han övertygande för

⁷ Ekonomifakta (2011).

att välfärdsstaten hade vuxit över sina bräddar och att det hade skett på bekostnad av medborgarnas individuella trygghet. Burenstam Linder, som var professor i internationell ekonomi, pekade på en paradox. Efter att ha betalat skatt hade välfärdsstatens medborgare mindre pengar kvar att använda för att klara ekonomiska påfrestningar i vardagen. Det höga skatteuttaget ledde dessutom till att enskilda medborgare avstod från att spara till framtida oförutsedda eller förutsedda behov. Förväntningarna på staten var dock fortsatt högt ställda. När staten förr eller senare fann sig i ett ekonomiskt krisläge och tvingades minska de offentliga utgifterna lämnades medborgarna ofta skyddslösa utan egna sparade resurser. "Brutalt", ansåg Burenstam Linder och beskrev resultatet som en dubbel social nedrustning.⁸

Burenstam Linders resonemang var enkelt att ta till sig och vann inte oväntat snabbt gehör i borgerliga kretsar. Men hans idéer nådde längre än så. Även i den breda samhällsdebatten noterades ett ökat intresse för frågan om medborgarnas makt. I den statliga *Maktutredningen*, verksam under 1980-talets andra hälft, gavs stort utrymme för en diskussion om medborgarnas faktiska makt och upplevelser av inflytande över såväl samhällsutvecklingen som det egna livet. I direktiven från den dåvarande socialdemokratiska regeringen konstaterades att en djupare demokrati, där medborgarna har möjligheter att forma sin egen framtid, förutsätter en jämn spridning av resurser, däribland kunskaper och kompetens, självförtroende men även ekonomiskt kapital.⁹ Maktutredningens ledamöter drog samma slutsats i den slutrapport som presenterades 1990.

Utredningens resonemang om makt är intressant att återge, inte minst eftersom de iakttaganden som gjordes i slutet av 1980-talet fortfarande är principiellt viktiga. Man konstaterade att "den mest elementära varianten av makt är helt enkelt möjligheten att realisera sina önskningar".¹⁰ Makt handlade om frihet i betydelsen möjlighet att välja mellan olika alternativ.

Att kunna utöva makt förutsätter att det existerar ett antal olika handlingsalternativ. Att ha makt är att kunna utöva inflytande över sina egna livschanser, att kunna bestämma över sin egen framtid eller att kunna påverka antalet tillgängliga framtidsalternativ.¹¹

Utifrån detta klagörande drog utredningen dock inga slutsatser om hur resursfördelningen mellan stat och individ skulle se ut. Däremot slog man fast att en offentligt finansierad välfärd, hur väljusterad dess reglage än är, inte fråntar den enskilda individen ansvaret att välja.

Välfärdsstatens princip innebär att medborgaren i förhållande till det allmänna är tillförsäkrad vissa grundläggande sociala rättigheter. Vissa rättigheter och förmåner är generellt garanterade, oberoende om den enskilde tar något initiativ eller ej. Men många livssituationer är av den arten att de är förknippade med rätten att delta och att själv påverka utfallet till sin egen förmån. Medborgarrollen inbegriper här en möjlighet att ta initiativ.¹²

⁸ Burenstam Linder (1983).

⁹ SOU (1990), s. 13.

¹⁰ Ibid., s. 19.

¹¹ Ibid., s. 20.

¹² Ibid., s. 238.

Maktutredningen noterade att den vid tiden förda politiken inte nödvändigtvis reflekterade den pågående samhällsutvecklingen som i stor utsträckning kännetecknades av ökad individualisering. Att politiken och medborgarna i allt högre grad tycktes gå i otakt med varandra var en utmaning, menade man.

Medborgarnas förväntningar på personligt inflytande stiger snabbare än det faktiska handlingsutrymmet. Samhällsutvecklingen kännetecknas därför också av medborgerlig vanmakt.¹³

Maktutredningens slutrapport avslutades med en fråga med potentiellt stor sprängkraft.

Vid ingången till 1990-talet är demokratidebatten av särskilt stort vikt eftersom det i många länder pågår en omprövning av vilken roll politiken och den offentliga sektorn bör spela i samhällslivet. En central fråga är vad som skall göras till föremål för kollektiva beslut och vad som bör överlåtas till den enskilde, till grupper av medborgare eller till autonoma institutioner utan löpande inblandning från den centrala statsmakten.¹⁴

¹³ Ibid., s. 403.

¹⁴ Ibid., s. 409.

3 VÄNSTERN VAKNAR

Under hela 1980-talet växte kritiken mot vad många ansåg var en välfärdsstat som hade vuxit sig alltför stor. De argument som till en början främst förts fram av borgerliga debattörer och politiker vann så småningom gehör även till vänster om mitten i svensk politik. Framträdande socialdemokrater, inte minst representanter för ungdomsorganisationerna, vände sig emot den etatism och maktfullkomlighet som vid tiden utmärkte den svenska utvecklingen och som man menade orsakade vanmakt bland vanliga medborgare.

Precis som i dag stod Socialdemokraterna vid 1990-talets början vid ett vägsکیل. För första gången sedan 1976 hade partiet förlorat regeringsmakten i valet 1991 och behovet av en omprövning av politiken upplevdes som angeläget. Med boken *En ny socialdemokrati* från 1992 ville bland andra Håkan A. Bengtsson, Helle Klein och Widar Andersson bidra till den fortsatta idédebatten. Ansatsen var sökande och bokens författare vågade ställa flera hävdvunna sanningar på ända. Inte minst ifrågasatte man de dittills rådande maktförhållandena i det svenska samhället och önskade ett ökat utrymme för de individualistiska idéströmningar som präglade samtiden.

Det svenska samhället och svensk socialdemokrati har i mångt och mycket förlitat sig på starka intresseorganisationer. Dessa institutionaliserade kollektiv måste lämna plats för en ökad individualism, en social individualism som tillåter individen att få en ökad frihet men som också förenas med den djupaste respekt för medmänniskan.¹⁵

Håkan A. Bengtsson och hans medförfattare efterlyste en socialdemokratisk politik som satte människan framför statsnyttan.¹⁶ Den "sociala ingenjörskonstens" teknokratiska inslag skulle nu ersättas av allt mer kunniga och myndiga medborgares självansvar¹⁷ och "varje ståndpunkt måste ta sin utgångspunkt i den verklighet vi lever i".¹⁸ Författarna var tydliga med att de även fortsatt önskade höga skatter¹⁹, men att "individualitetens utveckling inte behöver stå i motsats till solidaritet". Inte heller behövde det gemensamma nödvändigtvis betyda statligt eller offentligt.

Samhället är större än statens och de offentliga verksamheternas ramar.²⁰

Ett centralt budskap som löper som en röd tråd genom *En ny socialdemokrati* var uppfattningen om "den myndiga människan". Författarna ansåg att "människans frigörelse förutsätter motstånd mot allt som kan hota den enskildes självständiga beslut".²¹

För en utomstående måste tankegångarna ha påmint om de diskussioner som kännetecknar liberaler. Den tydliga fokuseringen på individen väckte också kritik inom arbetarrörelsen. Men Håkan

¹⁵ Bengtsson, et al. (1992), s. 15.

¹⁶ Ibid., s. 21.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid., s. 16.

¹⁹ Ibid., s. 122.

²⁰ Ibid., s. 68.

²¹ Ibid., s. 111.

A. Bengtsson, Helle Klein och Widar Andersson var inte ensamma om att vilja ompröva delar av den socialdemokratiska politiken. Liknande idéströmningar fanns på flera håll. Karl-Petter Thorvaldsson, SSU-ledare mellan 1990 och 1995, uttryckte i LO-skriften *Hur förena jämlikhet med individens frihet?* oro över att "medborgaren blev klient istället för myndig".²²

Thorvaldsson, som i grunden tyckte att välfärden hade berikat människan²³, var en av flera namnkunniga socialdemokrater som varnade för riskerna med en stat som växte sig alltför stark. Han var rädd för att "det starka samhället drevs för långt" och att vanmakten skulle sprida sig i samhället i takt med att statens omfång växte. Karl-Petter Thorvaldsson efterlyste ökad "egenmakt" för medborgaren och att de vardagsnära politiska besluten skulle flyttas närmare medborgarna. Thorvaldsson såg och medgav dessutom, sannolikt motvilligt, att många medborgare i välfärdsstaten hade det knapert i vardagen.

Många lever på gränsen till det oacceptabla i ett modernt land som Sverige, och den fördelningspolitik som kännetecknade 80-talet gjorde saken värre.

Kopplingen mellan pengar och inflytande och makt över det egna livet var självklar för honom.

*Behöver man vända på varje krona och inte har några ekonomiska marginaler, då känner man vanmakt.*²⁴

En socialdemokrat som inte ville gå lika långt som Thorvaldsson var Peter Antman, medförfattare till skriften *Hur förena jämlikhet med individens frihet?*. Han vände sig starkt emot Maktutredningens slutsatser om en tilltagande vanmakt i det svenska samhället. I stället hänvisade han till forskning som Stefan Svallfors, sociolog vid Umeå universitet, gjort och som snarare tydde på en hög tillfredsställelse med de offentliga tjänsterna.²⁵ Men precis som Staffan Burenstam Linder hade konstaterat ett decennium tidigare var Peter Antman på det klara med att välfärdsstaten hade en inneboende paradox: riskerna för dubbel social nedrustning var uppenbara.

Över huvud taget hänger besparingar som en bila över offentliga sektorn och de nya förvaltningssystemen, som paradoxalt nog många gånger gör rationella neddragningar omöjliga. De förstärker segregeringsriskerna, de ojämlikhetsskapande krafterna och för dessutom med sig risken att förtroendet för den offentliga sektorn mals ner.²⁶

²² Antman & Thorvaldsson (1994).

²³ Ibid., s. 39.

²⁴ Ibid., s. s. 48.

²⁵ Ibid., s. 17–21.

²⁶ Ibid., s. 27.

4 KNAPER VARDAG I VÄLFÄRDENS SVERIGE

Fattigdom är ett tillstånd som människor i alla tider och i alla civilisationer har gjort sitt yttersta för att undvika. Bristen på resurser har förorsakat sjukdom, lidande och alltför tidig död i tusentals år. Det har inte hindrat svenska konstnärer och författare genom historien från att skönmåla armodet och beskriva torftigheten som både karaktärsdanande och hedervärd. Carl Jonas Love Almqvist, till exempel, skrev att frihet för en svensk handlar om "frihet i sinnet" medan hon finner sig "stark i fattigdom". Men det är inte bara konstnärer som lovsjungit knappheten. De härskande klasserna inom adeln och prästerskapet påbjöd tidigt ett fattigdomsideal i ett försök att undvika folkliga uppror.

Trots att det i dag torde vara svårt att hitta politiker som är beredda att romantisera torftigheten är det ofrånkomligt att tidigare idéströmningar har påverkat utformningen av det svenska samhället. Sverige är ett rikt land med allt annat än förmögna medborgare. Våldigt många svenskar står helt utan vare sig besparingar eller marginaler i vardagen. Detta är djupt problematiskt, inte minst eftersom pengar i vår tid i så hög utsträckning är synonymt med individuellt handlingsutrymme och frihet.

Sällan blir armodet tydligare än i början av varje nytt år. Jul- och nyårshelgerna har då grävt djupa håll i hushållens plånböcker. Samtidigt växer högen av räkningar och räntekrav trots att det dröjer ett tag innan det rasslar till på lönekontot igen. Många använde januarilönen för att konsumera mer i december. Ny budgetbalans kan i bästa fall nås i mars, men bara med en strängt hållen hushållsbudget och på grund av att februari är årets kortaste månad.

Inom loppet av några dagar i januari 2011 publicerade Aftonbladet en rad artiklar som skildrade hushållens sviktande vardagsekonomi. Med hoppfulla ord om att det äntligen hade blivit dags för löneutbetalning beskrev tidningens reportrar medborgarnas kamp för att klara sig genom månaden. E-handelsplatser som Blocket och Tradera svämmande över av säljannonser, fick vi veta, och visade närmast desperata försök att frigöra kortfristig kapital. Dyrare produkter som mobiltelefoner, mp3-spelare och kameror var produkter som ofta sökte nya ägare. Marknadschefen på Easycrédit, Sargon Kurt, berättade att företaget inte någon annan gång under året lånar ut så mycket pengar som i januari och att det ofta handlar om relativt små kortfristiga lån.²⁷

Aftonbladet.se passade vid samma tid på att fråga sina läsare vad de skulle göra med lönen när den trillade in på kontot. Av de knappt 30 000 personer som svarade uppgav 16,4 procent att de skulle köpa mat för pengarna. Hela 19,5 procent skulle betala av skulder.²⁸

Siffrorna ska tas för vad de är. En webbenkät har inte samma värde som en traditionell opinionsundersökning. Men att nästan 20 procent uppger att de hade skulder att betala är ett resultat som väl överensstämmer med andra studier. I en rapport som Nordea presenterade i början

²⁷ Levin (2011).

²⁸ Aftonbladet (2011).

av 2011 visade det sig att 16 procent av befolkningen helt saknar en buffert för oförutsedda utgifter och således är hänvisade till krediter och andras välvilja.²⁹

Bristen på marginaler är emellertid inte ett fenomen som enbart hör till årets första månad. Vardagsekonomin är för många knaper under alla årets månader och många har svårt att klara tillfälliga inkomstbortfall eller utgiftsökningar, vare sig det handlar om nya kläder till studentexamen, höga elräkningar eller en ny tvättmaskin. Berättelserna om svårigheterna att klara ens de mest grundläggande utgifterna återfinns över hela landet.

Nya Wermlands-Tidningen rapporterade i början av december 2010 att socialen i Kristinehamn de tre föregående månaderna hade fått besked om att 250 hushåll riskerade att få sin el avstängd till följd av obetalda elräkningar.³⁰ Det handlade inte enbart om enskilda personer som hade svårt att hantera sin vardagsekonomi, utan om barnfamiljer med två heltidsarbetande vuxna.

Vid samma tid kunde man i Dagens Industri läsa om en ny form av sms-lån. Med bara några få knapptryckningar skulle det nu bli möjligt att pantsätta den egna bilen. Men räntan var hög och avgifterna knappast att leka med. Enligt Konsumentverkets beräkningar skulle den effektiva räntan på det så kallade Car Cash-lånet hamna på 350 procent vid ett lån på 7 500 kronor.³¹

I januari 2011 kunde vi också läsa att det totala antalet sms-lån var på väg nedåt, men att kvinnor som har obetalda sms-lån som går till Kronofogden samtidigt ökade. Den vanligaste orsaken till att kvinnorna lånade pengar var behovet att köpa dagligvaror, handla till barnen eller betala räntor på andra lån.³²

I början av maj i år publicerade Kristianstadsbladet en artikel om en barnfamilj som till följd av vinterns höga elräkningar nu såg sig tvungen att sälja villan och leta reda på ett billigare boende. Marginalerna i vardagsekonomin räckte helt enkelt inte längre till.³³

Dessa berättelser ger självfallet endast skärvor av verkligheten. Men nyhetsrapporteringen ser ungefär likadan ut i de flesta svenska lokalmedier. I forskningslitteraturen brukar man prata om bristande kontantmarginaler. Socialstyrelsen, som klassificerar avsaknad av kontantmarginal som en av flera fattigdomsindikatorer, påpekar att den ekonomiska utsattheten kan bero både på för låga inkomster eller stora utgifter i relation till inkomsterna.³⁴ Fördelen med statistiken över bristande kontantmarginaler, till skillnad från ren inkomststatistik, är att den ger en fördjupad bild av medborgarnas ekonomiska situation. Andelen som uppger att de har svårt att få plus och minus att gå ihop i vardagen är genomgående större än andelen som får ekonomiskt bistånd (tidigare känt som socialbidrag).³⁵

²⁹ Gabrielsson (2011).

³⁰ Magnusson (2010).

³¹ Åkesson (2010).

³² TT (2011).

³³ Hagman (2011).

³⁴ Socialstyrelsen (2010).

³⁵ Ibid.

Enligt färsk statistik från Statistiska centralbyråns (SCB) *Undersökningarna av levnadsförhållanden* (ULF) kan mer än en femtedel yngre än 45 år inte klara av en oväntad utgift på 8 000 kronor utan att behöva låna eller be om hjälp. Samma studie visar att bland de ensamstående med barn har mer än 18 procent någon gång under de senaste 12 månaderna kommit efter med betalning av utgifter för bostaden.³⁶

Bristen på reda pengar är således inte ett fenomen begränsat till vissa specifika grupper i samhället, utan ett tillstånd som är vardag för många svenskar. Sannolikt är bristen på marginaler dessutom större än vad statistiken visar. SCB:s statistik bygger nämligen på självskattningar som intervjupersoner delat med sig av under telefonintervjuer. Eftersom det är förenat med vissa skamkänslor att som vuxen medge att man har svårt att klara ekonomin finns det skäl att anta att andelen av befolkningen som från och till har svårt att få pengarna att räcka till är ännu högre än vad statistiken visar. Dessutom pågår det sannolikt också en kontinuerlig och omfattande överföring av pengar mellan generationerna. En känsla av ansvar mellan mor- och farföräldrar, barn och barnbarn är i sig inget konstigt, men i en diskussion om marginaler i vardagen innebär det att det i praktiken är svårt att få en fullständig bild av hur små kontantmarginaler svenskarna har.

Men det är som bekant inte bara tunna marginaler som tynger. Många svenskar saknar helt egna besparingar. När SCB senast undersökte svenskarnas ägande 2007 visade det sig att ytterst få hade någon nettoförmögenhet när värdet av reala tillgångar som bostäder räknades bort.³⁷ Värdet av en egen bostad minus skulderna till banken motsvarar givetvis en nettoförmögenhet, men eftersom pengarna är knutna i boendet gör tillgångarna ingen nytta när vardagsekonomin tryter.

Sedan SCB presenterade sin statistik har resultatet bekräftats i en rad undersökningar och opinionsstudier. Länsförsäkringar konstaterade 2010 att drygt 20 procent har mindre än 10 000 kronor i sparkapital. Bland de i åldrarna 20–24 år har nästan var femte (18 procent) inget sparande alls och drygt var tredje (36 procent) har mindre än 10 000 kronor. Den grupp som har störst sparkapital är inte oväntat personer i åldern 40–69 år.³⁸

SBAB Bank genomförde våren 2011 en enkätundersökning som visade att 20 procent av de svenska hushållen helt saknar en buffert och att drygt 20 procent av de som uppger att de har ett buffertsparande har mindre än 20 000 kronor sparade.³⁹

³⁶ SCB (2011). Fråga 1. Skulle du/ditt hushåll inom en månad klara av att betala en oväntad utgift på 8 000 kronor utan att låna eller be om hjälp? Fråga 2. Har det under senaste 12 månaderna hänt att du/ni kommit efter med betalningen av något av följande: avgiften till bostadsrättsföreningen/hyran för bostaden, eller räntor och amorteringar för bostaden eller räkningar för el, gas, telefon, vatten, sophämtning eller liknande?

³⁷ SCB (2008).

³⁸ Länsförsäkringar (2010).

³⁹ SBAB Bank (2011).

5 AVSLUTANDE DISKUSSION

Bristen på reda pengar som medborgarna kan använda när räkningarna är betalda och plötsliga utgifter kräver likviditet har hittills inte betraktats som ett stort samhällsproblem i Sverige. Den goda grundtanken med välfärdsstaten har varit att medborgarnas behov ska tillgodoses genom offentligfinansierade kollektiva system. Tjockleken på plånboken ska med andra ord vara underordnad.

Modellen fungerar bra för längre perioder av omställning och otrygghet, men är en ordning som gör lite för att medborgaren ska klara av tillfälliga utgiftsökningar i vardagen.

I Sverige har begreppet välfärd med tiden i politikernas retorik blivit synonymt med socialförsäkringar och offentliga tjänster. I debatten har trygghet blivit liktydigt med statliga instrument för omvårdnad och omhändertagande. En mycket stor del av den svenska kapitalbildningen har också skett i kollektiva former vilket har bidragit till svenskarnas svaga förmögenhetsläge. Svensken äger mycket kapital genom sitt medborgarskap, såväl i statliga företag som i olika pensionsfonder. Men eftersom pengarna är bundna gör ägandet liten skillnad när vardagsekonomin inte går ihop. Detta är en besynnerlig situation, inte minst med tanke på att det är medborgarnas egna pengar som möjliggjort statens kapitalbildning.

Att välfärdsstaten har ett pris är ett lika självklart som ofta förbisett faktum. Varje krona som satsas på statlig välfärd är trots allt en krona mindre som medborgaren kan använda för att på egen hand öka sin trygghet. Samtidigt som välfärdsstaten tillförs resurser för att bygga upp gemensamma stötskydd åt medborgarna begränsas samma människors möjligheter att hantera de överraskningar som livet ofrånkomligen bjuder.

Detta är en avvägning som välfärdsstatens anhängare är beredda att göra. Men den exakta balansen är inte gjuten i sten. Bristande likviditet är historiskt sett heller inget naturtillstånd i Sverige. Blicka tillbaka i tiden, säg 50 år, och man kan konstatera att det var mycket lättare för människor att leva på sina inkomster. Så sent som 1961 var skattetrycket knappt 30 procent att jämföra med 45,8 procent 2010.⁴⁰

Svenskens brist på reda pengar har med tiden fått allt tydligare konsekvenser. Väl utbyggda möjligheter för räntefri konsumtion och en explosionsartad framväxt av företag som erbjuder korttidskrediter och sms-lån till skyhöga räntor tillhör de mest iögonfallande. Många av de kapitalvaror som familjer köper inhandlas i dag dessutom "på krita".

De bakomliggande orsakerna till de bristande marginalerna kan variera från fall till fall. Det handlar dels om ett skifte i vår syn på att låna pengar, dels om en reell brist på tillgångar. Sannolikt beror bristande marginaler i vardagsekonomin även på en oförmåga att prioritera mellan olika inköp och att balansera inkomster och utgifter.

⁴⁰ Ekonomifakta (2011).

Spåren leder också mot de gemensamma trygghetssystemen. Den fokusering som varit på kollektiva lösningar har med tiden bidragit till att allt färre förstår att kortare ekonomiska svackor ska gå att överleva även utan att försörjningen behöver komma från offentliga system eller genom ökad privat skuldsättning. Samtidigt som betydelsen av civilsamhällets stöd har tonats ned i debatten (och i praktiken) har vänners hjälpande händer bytts mot kreditföretagens hårdare nypor.

Detta är en utveckling som bör stämma till politisk eftertanke. En statligt organiserad välfärd kommer aldrig att kunna förutse och trygga välfärdsmedborgaren i ett oändligt antal möjliga situationer, oavsett hur väl vi justerar reglagen i välfärdsmaskineriet.

De statliga stötskydderna kan i bästa fall skapa säkerhet. I sämsta fall bidrar de till en falsk trygghet. Begreppet trygghet är subjektivt och kopplas till en känsla av att ha makt över det egna livet. Det förutsätter egna resurser i form av kunskap och gemenskap men också pengar. I denna rapport har vi visat att detta är en insikt som finns både inom socialdemokratien och inom borgerligheten.

I takt med att samhällsutvecklingen gör det möjligt för individen att i allt högre utsträckning efter egen klokskap välja sin väg i livet anser vi att politikerna har ett ansvar att matcha denna frihet med ökade egna resurser. Både inom borgerligheten och i socialdemokratien har det under lång tid funnits en medvetenhet om att välfärdsstatens generositet har ett pris för den enskildes möjligheter att skapa sig trygghet i vardagen.

Det finns ingen motsättning mellan en stark välfärd och medborgare med en slant på banken. Minns Håkan A. Bengtsson och Helle Klein som i sin bok *En ny socialdemokrati* slog fast att "individualitetens utveckling inte behöver stå i motsats till solidaritet". Inte heller behöver det gemensamma nödvändigtvis betyda statligt eller offentligt, menade man. Snarare bör vi betrakta ett ökat privat sparande som ett sätt bland många att lätta trycket på de offentliga välfärdstjänsterna och därmed förbättra tillgången och kvaliteten på desamma.

Sverige är i dag ett modernt samhälle med ett generöst välfärdslöfte. Vi tycker att detta i grunden är en mycket god ordning som har visat sig fungera väl i jämförelse med många andra länder i vår del av världen. Men i takt med att samhället blir allt mer komplicerat och människors livsval skiljer sig allt mer åt minskar välfärdssystemens möjligheter att tillhandahålla oss säkerhet och trygghet i varje given stund. För att stå stadig i vardagen och förmå att hantera livets väntade plötsligheter är det en politisk uppgift att skapa en ordning som låter medborgarna behålla mer av sina ekonomiska resurser.

Fler måste förstå att välfärd inte uteslutande skapas genom offentliga transfereringssystem. Privat sparande är också en del av ett fungerande och robust välfärdssamhälle. För att komma tillrätta med de problem som vi har pekat på i denna rapport behövs insatser som både stärker tillgången till egna medel och som gynnar ett ökat privat sparande.

Det vore i så fall ett steg i rätt riktning. Marginaler i vardagsekonomin ger ökad egenmakt, minskar trycket på de offentliga tjänsterna och stärker tryggheten, till gagn både för vanliga medborgare och för samhället i stort.

LITTERATURFÖRTECKNING

Aftonbladet (2011), Vad är det första du ska göra när du får din lön?. Webbenkät påbörjad 24 januari, <www.aftonbladet.se/vss/special/storfragan/visa/0,1937,48340,00.html>.

Antman, Peter & Thorvaldsson, Karl-Petter (red.) (1994), *Hur förena jämlikhet med individens frihet?*. Stockholm: LO och Utbildningsförlaget Brevskolan.

Bengtsson, Håkan A. et al. (1992), *En ny socialdemokrati*. Stockholm: Tiden.

Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars (2006), *Är svensken människa? : gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Stockholm: Norstedt.

Burenstam Linder, Staffan (1983), *Den hjärtlösa välfärdsstaten*. Stockholm: Timbro.

Ekonomifakta (2011), Skattetrycket historiskt, <www.ekonomifakta.se/sv/Fakta/Skatter/Skattetryck/Skattetrycket-historiskt/>.

Gabrielsson, Inga (2011), Buffertsparande i Norden – dröm och verklighet. Nordea, 9 februari, <hugin.info/1151/R/1486930/422310.pdf>.

Hagman, Jerker (2011), Elräkningarna knäcker familjen. *Kristianstadsbladet*, 6 maj, <www.kristianstadsbladet.se/naringsliv/article1460331/Elrakningarna-knacker-familjen.html>.

Larsson, Lars-Olof (2005), *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?*. Stockholm: Prisma.

Levin, David (2011), Årets fattigaste dag äntligen slut. *Aftonbladet*, 24 januari, <www.aftonbladet.se/nyheter/article8458107.ab>.

Länsförsäkringar (2010), Till soliga, regniga och äldre dagar : en rapport om svenskarnas syn på eget sparande, privat pensionssparande och sparandet inom avtalspensionen. Rapport juni, <www.lansforsakringar.se/SiteCollectionDocuments/Om%20Oss/PressMedia/RapporterUndersokningar/08081_00%20Rapport%20Sparande_2010_06%202.pdf>.

Magnusson, Adina (2010), Många har inte råd att betala elräkningen. *Nya Wermlands-Tidningen*, 2 december, <www.nwt.se/kristinehamn/article813237.ece>.

Norberg, Johan (1999), *Den svenska liberalismens historia*. Stockholm: Timbro.

Nordea (2010), Nordbor oense i synen på buffertsparande. Nordea, avläst 2010-02-17, <[//newsroom.nordea.com/sv/2011/02/09/nordbor-oense-i-synen-pa-buffertsparande/](http://newsroom.nordea.com/sv/2011/02/09/nordbor-oense-i-synen-pa-buffertsparande/)>.

SBAB Bank (2011), Så sparar svenska folket : undersökning om svenska folkets vanor och beteende när det gäller sparande. April, <www.sbab.se/download/18.7516e25812f0c231af780001194/SBAB_Bank_Rapport.pdf>.

SCB (2008), Förmögenhetsstatistik. Statistiska centralbyrån,
<www.scb.se/Pages/TableAndChart___195803.aspx>.

SCB (2011), Undersökning om svenskarnas levnadsförhållanden, ULF. Statistiska centralbyrån,
<www.scb.se/Pages/Product___12199.aspx>

Socialstyrelsen (2010), Social rapport 2010,
<www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/17957/2010-3-11.pdf>.

SOU (1990), *Demokrati och makt i Sverige*. Stockholm: Fritzes (Statens offentliga utredningar 1990:44).

SOU (1996), *Egenmakt : att återerövra vardagen*. Delbetänkande av Storstadskommittén. Stockholm: Fritzes (Statens offentliga utredningar 1996:177).

TT (2011), Antalet sms-lån minskar. *Expressen*, 25 januari,
<www.expressen.se/ekonomi/1.2304337/antalet-obetalda-sms-lan-minskar>.

Åkesson, Nils (2010), Nya sms-lånet : pantsätt bilen. *Dagens Industri*, 2 december,
<di.se/Default.aspx?pid=221611__ArticlePageProvider&epslanguage=sv>.